

LJILJANA KOLENIĆ, PEDAGOŠKI FAKULTET, OSIJEK

SLAVONSKI DIJALEKTALNI ELEMENTI U JEZIKU
J. J. STROSSMAYERA

Da bi odredila da li se slavonski dijalektalni elementi nalaze u jeziku J. J. Strossmayera, autorica proučava jezik pisama koje je Strossmayer slao Franji Račkome. Tu svoju analizu bazirala je na gramatikama hrvatskoga književnoga jezika toga vremena. U toku analize iznosi svoje poglede na to što smatra slavonskim dijalektalnim osobinama.

Jezik Josipa Jurja Strossmayera proučavala sam prema »Korespondenciji Rački=Strossmayer« Ferde Šišića. Na osnovi jezika u pismima koje je Strossmayer slao Franji Račkom, nastojala sam odrediti koliko je u tim pismima dijalektalnog (koliko ima osobina slavonske štokavštine), a što u njima pripada hrvatskomu književnom jeziku Strossmayerova vremena. Naime, valja imati na umu da tadanji hrvatski književni jezik nije isti kao suvremeni hrvatski književni jezik. Da bih odredila dijalektalne osobine Strossmayerova jezika i odvojila ih od književnih, proučavala sam i gramatike hrvatskoga književnog jezika toga vremena: gramatiku Vjekoslava Babukića,¹ Antuna Mažuranića² i Adolfa Vebera Tkalčevića.³ Što je u tim gramatikama propisano, to ide u književni jezik, a ne u dijalektalne osobine.

Potrebno je još odrediti i to što smatram slavonskim dijalektalnim osobinama. Proučavajući u svom magistarskom radu⁴ literaturu⁵ o štokavskim go-

¹ Vjekoslav Babukić: *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Zagreb 1836.

² Antun Mažuranić: *Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole. Dio I. Rječoslovje*, Zagreb 1866.

³ Adolfo Veber Tkalčević: *Slovnica hèrvatska za Srednja učilišta*, Zagreb 1876.

⁴ Ljiljana Kolenić: *Dijalektološka karta Slavonije*, Osijek 1983. (Rukopis)

⁵ U magistarskom sam radu obuhvatila 14 relevantnih radova o slavonskim štokavskim govorima. Ovdje ću nabrojiti samo neke:

1. Stjepan Ivšić: *Šapinovačko narječje*, Rad JAZU 168, 113—162, Zagreb 1907.
2. Stjepan Ivšić: *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, 124—254, Zagreb 1913 i Rad JAZU 197, 9—138 + karta, Zagreb 1913.
3. Josip Hamm: *Štokavština Donje Podravine*, Rad JAZU 275, 5—70 + karta, Zagreb 1949.
4. Josip Matešić: *Proučavanje govora u Požeškoj dolini*, Ljetopis JAZU 67, 273—276, Zagreb 1963.
5. Božidar Finka i Antun Šojat: *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*, Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci 3, 5—131, Zagreb 1975.
6. Stjepan Sekereš: *Govor Slavonske Podravine*, Zbornik za filologiju i lingvistiku 17 (2), 125—166 + 4 karte, Novi Sad 1975 i Zbornik za filologiju i lingvistiku 19 (1), 93—113, Novi Sad 1976.

vorima na području Slavonije, došla sam do zaključka da u Slavoniji postoje dvije osnovne grupe štokavskih govora. U prvu grupu idu govori koji čuvaju starije jezično stanje, to su govori s akutom (˘), s nejekavskim refleksom ě, šćakavski su, u morfologiji čuvaju starije nastavke (što se dobro vidi u nekim množinskim padežima imenica i zamjenica). Drugu grupu štokavskih govora u Slavoniji čine govori koji ne poznaju akuta (˘), imaju ijekavski refleks ě, štakavski su, bilježe novije nastavke u morfologiji. Govori su prve grupe smješteni uglavnom rubno: to su posavski i podravski slavonski govori, govori oko Đakova, jugozapadno od Vinkovaca. Josip Juraj Strossmayer živio je i djelovao na području prve grupe slavonskih štokavskih govora, pa sam pokušala odrediti koje osobine tih govora nalazimo u njegovim pismima Franji Račkom. Kada dalje govorim o slavonskim dijalektalnim osobinama, onda mislim na jezične osobine prve grupe.

Josip Juraj Strossmayer pisao je svoja pisma hrvatskim književnim jezikom, dakle i ijekavskim refleksom ě. Međutim, uz uobičajeni ijekavski refleks ě, u njegovim pismima nalazimo i poneki ikavski refleks. Ikavski se refleks može javiti kada autor citira nekoga tko govori ikavski. Npr. »Pozdravlja Vas moja sestra *lipo* i moli Vas za oprostjenje, što Vam dosađuje.« 1/253⁶

U Strossmayerovim pismima javljaju se i neki stalni ikavizmi. To se odnosi na dva imena dana u tjednu: *nedilja* i *ponediljak*. Npr. »U Pešti mislim biti u *nedilju*, *ponediljak*, utorak i najviše još srijedu.« 1/98 U ovoj je rečenici zanimljivo da je *nedilja* i *ponediljak* zapisano ikavskim refleksom ě, a *srijeda* ijekavskim. Evo još jednog primjera za ilustraciju: »U *nedilju* je javna sjednica.« 1/102 (*Nedilja*, ali *sjednica*.) Riječ *zamjeriti* javlja se u Strossmayerovim pismima Franji Račkom kao *zamiriti*: »To se njemu ne *zamira* . . .« 2/369, »Ali neka mi prijatelji barem ne *zamire* . . .« 3/351.

Ponekad je riječ u ikavskom obliku ako je u sklopu fraze, kao npr. *reći izrikom* ili *reći bilo ili crno*: »... imalo bi se *izrikom* reći, da vladin zastupnik ne ima pravo, kad rečeni članak kao neprikoran brani.« 2/363 »Molim Vas, recite to *izrikom* Hartmannu.« 3/289 »... dok ne bude država rekla *bilo* ili crno . . .« 1/99

Pored ovih primjera, ima u Strossmayerovim pismima Franji Račkom još nekih s ikavskim refleksom ě: *miša* (»... da se u izbore *miša* barun Rauch«), *dvisto* (»... je li Mato digao *dvisto* /200/ for.« 1/168), *uvriditi* (»... da nisu se oni nadali da će to mene tako *uvriditi*« 1/92) itd.

Ikavski se refleks ě javlja u ekonomu: *Biograd*. To je pogotovu zanimljivo stoga što Strossmayer bilježi ekonime: *Rijeka*, *Spljet*, *Osijek*. (Franjo Rački ima uvijek *Beograd*.)

Glagoli 1. razreda III. vrste tvore infinitiv na -i: *doživiti* 3/216, *predviditi* 3/198, *viditi* 3/300. Tako je u nekim slavonskim govorima, pa čak i ekavskim.⁷

Osim ikavizama, javljaju se u Strossmayerovu jeziku i riječi s ekavskim refleksom ě: *prevara* 2/223, *okorelost* 3/216. U ovim se primjerima ekavski

⁶ Prvi se broj odnosi na knjigu, a drugi na stranu. Npr. 1/253 znači prva knjiga, str. 253.

⁷ V. npr. Stjepan Ivšić: ŠN, str. 149.

refleks *ě* javlja iza konsonanta *r*. U ekavskom se obliku javlja i *Nemecka* 1/18, *Nemci* 1/102, uz *Nijemac* 1/4 (s ijekavskim refleksom).

Stara slavonska štokavština ne poznaje glasa *h*⁸. Strossmayer ga bilježi, ali se u njegovim pismima Franji Račkom nađe i neki primjer bez toga glasa na mjestu na kojem bismo ga očekivali: *siroma*, gotovo uvijek (npr. 2/254, 3/290, 3/291), *uapšena* 3/212. Našla sam i jedan primjer kada na mjestu *h* stoji *k*: *siromak* 3/193.

U Strossmayerovoj korespondenciji nalazi se dosta šćakavizama: (*po*) *utočišću* 3/166, *dopušćenje* 3/163, *upušćam* 2/405. Stari su slavonski štokavski govori šćakavski.⁹ Tako u prvi mah možemo pomisliti da se radi o dijalektalnoj osobini. Međutim, u gramatici Antuna Mažuranića nalazimo (u vezi s pisanjem slova *ć*: »... u slovkah, koje-se obično sa *št* ili *šć* izgovaraju: *ščuka* (štuka), *ščap* (štap), *plašč* (plašt)...«¹⁰ Budući da Mažuranić dopušta izgovor takvih riječi sa *št* i sa *šć*, može se reći da šćakavski oblici idu u tadašnji književni jezik.

Dijalektalna slavonska osobina u Strossmayerovoj korespondenciji jest i asimilacija po mjestu tvorbe.¹¹ Naime, prijedlog *s* ispred zamjenica *on*, *ona*, *ono* asimiliraju se u *š*: »... što će *š* *nje* sutra biti« 3/336, *š njim* 2/114, *š njima* 3/163. U vezi s tim zabilježila sam zanimljiv primjer: *sa šnjom* 1/117. U tom je primjeru *š* i *njom* sraslo, pa se ponaša kao zamjenica, a ne kao prijedlog + zamjenica. Takva »sraslica« dobiva prijedlog *sa*.

Neki stari slavonski govori ne provode drugu palatalizaciju.¹² U Strossmayerovoj korespondenciji ima dosta primjera neprovođenja druge palatalizacije: (*na*) *čestitki* 3/296, (*po svoj*) *priliki* 2/90, (*u*) *ruki* 2/241, (*o*) *sliki* 1/241 i sl. Pored ovih primjera, nalazimo i: (*po svoj*) *prilici* 2/121, (*u svojoj*) *ruci* 3/326. Međutim, neprovođenje druge palatalizacije nije u Strossmayerovu jeziku slavonska dijalektalna osobina jer tako dopušta i Veber u svojoj gramatici.¹³

Ni oblik *menom* (Ijed. zamjenice *ja*) nije slavonska dijalektalna osobina u Strossmayerovu jeziku, iako je taj oblik karakterističan i za stare slavonske govore. Nalazimo ga, međutim, u Veberovoj »Slovnici« i to ispred *mnom*.¹⁴

Slavonska je dijalektalna osobina stezanje završnog *ao* u *o* u glagolskom pridjevu radnom u jednini muškoga roda:¹⁵ *dô* 2/373, *poslo* 1/8, *pročito* 1/9, *pričecko* 1/9, *išô* 1/11. Najviše je takvih primjera u prvoj knjizi »Korespondencije«, kasnije ih je manje.

⁸ Tako imaju svi navedeni autori (bilješka 5, popis literature od 1 do 6).

⁹ Tako imaju svi navedeni autori (bilješka 5, popis literature od 1 do 6).

¹⁰ Antun Mažuranić: SH, str. 29.

¹¹ V. npr. Stjepan Ivšić: DPG, Rad 196, 202.

¹² V. npr. Stjepan Ivšić: ŠN, str. 116, Stjepan Ivšić: DPG, Rad 196, str. 200, Stjepan Sekereš: GSP, str. 149.

¹³ Adolfo Veber Tkalčević: SH, str. 36.

¹⁴ Adolfo Veber Tkalčević: SH, str. 40.

¹⁵ V. npr. Stjepan Ivšić: ŠN, str. 114, Stjepan Ivšić: DPG, Rad 196, str. 192, Stjepan Sekereš: GSP, str. 164.

3. 1. množ. nenaglašenog prezenta glagola *htjeti* u Strossmayerovim pismima često glasi *ćeju*. (»Bitno je pitanje, zasad, kakve *ćeju* biti knjige... 2/89). Tako je u slavonskim govorima,¹⁶ ali takav oblik dopušta i Adolfo Veber u »Slovnici«.¹⁷

Zabilježila sam jedan primjer s *nekate* umjesto *nemojte* (2. 1. množ. imperativa), što bi mogla biti slavonska dijalektalna osobina.¹⁸ (»Ako amo pođete, molim Vas *nekate* zaboraviti...« 1/99.

I s obzirom na morfologiju valja biti oprezan pri određivanju slavonskih dijalektalnih osobina u Strossmayerovim pismima. Naime, odmah se pri prvom čitanju uočavaju stari nastavci u Dmnož., Lmnož. i Imnož. imenica. To nas u prvi tren može navesti na zaključak da se radi o slavonskim dijalektalnim osobinama. Takav zaključak pogotovu izvodimo ako usporedimo te nastavke s onima u literaturi o slavonskim govorima. Međutim, kada proučimo nastavke za te padeže množine u tadanjim gramatikama hrvatskoga književnog jezika, tada vidimo da oni nisu (samo) dijalektalni jer su propisani i za književni jezik. Primjeri iz »Korespondencije«:

Dmnož. m. r.: -om/-em

»Akademiji valja tijekom većma pomoći, što je ista vladi i nekim našim *nevaljalcem* trn u oku.« 2/257 »... molim Vas da to braći i *prijateljem*, *učiteljem* i *akademikom*, od moje strane rečete.« 2/232

Lmnož. m. r.: -i/h/

»... o južnih *Slaveni*« 2/271, »... razgovor o *izborih*« 1/31

Lmnož. ž. r.: -a/h/

»... pod nekih *uvjetih*« 1/26, »... s mojimi *prijatelji*« 1/163 Dmnož. ž. r.: -am (Imenice ž. r. s nastavkom -e u Gjed.) »Ne imate ljudi koji bi bili ogromnim *zadacim* ove države dorasli« 2/127.

Imnož. ž. r.: -a/h/

»Da ja ovo sad u *novinah* objavim« 1/16, »... ni u glavnih *težnja*« 2/227.

Imnož. ž. r.: -ami

»... sa Vašimi *zaslugami*« 2/95

Dmnož. ž. r. (Imenice ž. r. s nastavkom -i u Gjed.)

(Za Dmnož. ovih imenica nemam primjera.)

Lmnož.: -ih

»... u Vaših *okolnostih*« 2/100

Imnož.: -mi

»... odgovaram odmah nekolikimi *rječmi*« 3/217

Valja naglasiti da ovi nastavci nisu dijalektalni jer se poklapaju s onima u tadanjim gramatikama. Evo popisa tih nastavaka u Strossmayerovim pismima i u gramatikama Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića.

B = Gramatika Vjekoslava Babukića

M = Gramatika Antuna Mažuranića

V = Gramatika Adolfa Vebera Tkalčevića

S = Strossmayerova pisma Franji Račkom

¹⁶ V. npr. Stjepan Ivšić: ŠN, str. 153.

¹⁷ Adolfo Veber Tkalčević: SH, str. 71.

¹⁸ Stjepan Sekereš: GSP, str. 163.

Imenice s Gjed. na -a

B, M, V	S
Dmnož. -om/-em	-om/-em
Lmnož. -ih	-i/h/
Imnož. -i	-i/h/

Imenice s Gjed. na -e

B, M, V	S
Dmnož. -am	-am
Lmnož. -ah	-a/h/
Imnož. -ami	-ami

Imenice s Gjed. na -i

B, M, V	S
Lmnož. -ih	-ih
Imnož. -mi	-mi

Vidi se da u hrvatskom književnom jeziku Strossmayerova vremena egzistiraju stariji nastavci u množinskim padežima. Možda je ovdje zanimljivo dodati što o D, L i I množ. misli Vjekoslav Babukić: »U prostom govorenju poměšal se je dvojni broj sa višebrojnikom; tako se n. p. više putah veli 3. 6. i 7. padežu na ima: *jelenima, kotačima, sokolovima, poljima, imenima, selima, veslima*, što je i G. Vuk *Stefanović* u svojoj slovnici str. XXXVII. poprimio, metnuvši pravilna dokončanja pod iznimku. Ali ovo su bludnje, koje nemogu za pravilo služiti. Mi moramo, ako neželimo tumarati po mraku takova pravila iznajti, koja se obćinskim duhom slavjanskoga jezika sudaraju...«¹⁹

Dakle, nastavci za D, L i I množ. u Strossmayerovim pismima Franji Račkom poklapaju se s onima što ih propisuju tadanje gramatike. Ako bi se u vezi s nastavcima za te padeže moglo govoriti o dijalektalno slavonskom, onda valja upozoriti na to kako se javlja *h* na kraju nastavka u nekih padeža. Poznato je da slavonski govori prve grupe (v. str. 1) ne poznaju glasa *h*. Strossmayer ga bilježi, iako se dogodi da ga u nekim riječima izostavi (v. str. 3). Babukićeva, Mažuranićeva, i Veberova gramatika za Lmnož. m. i s. roda propisuju -ih, a u Strossmayerovoj korespondenciji nalazimo primjere tipa: (o) *Slaveni*, uz (o) *izborih*. Tako je i u Lmnož. imenica ž. r. U spomenutim gramatikama takva deklinacija ima u Lmnož. -ah, a u Biskupovoj korespondenciji nađe se i primjer zabilježen bez završnoga *h*: (u) *težnja*, pored (u) *novinah*. Nasuprot tomu, za Imnož. imenica m. i s. roda spomenute gramatike propisuju -i, a Strossmayer ima zapisane riječi u tom padežu i sa završnim *h*: (pod) *uvjetih*, pored (s) *prijatelj*i. Ako Strossmayer u svom govoru (a ne u književnom jeziku na kojem piše) ne poznaje glasa *h*, tada je u njegovu govoru isti nastavak za L i I množ. deklinacije koja u Gjed. završava na -a.

¹⁹ Vjekoslav Babukić: OSS, str. 57.

Taj je nastavak -i. U tom slučaju autor *h* na kraju nastavka piše vjerojatno samo kao znak za množinu, a ne i znak za glas. Nesigurnost bilježenja *h* vidi se u tomu što u L i I množ. m. i s. roda autor nekada bilježi *h* na kraju nastavka, a nekada ga u oba padeža izostavlja.

Pri utvrđivanju slavonskih dijalektalnih osobina u jeziku Josipa Jurja Strossmayera valja biti oprezan. Hrvatski književni jezik Strossmayerova vremena razlikuje se od suvremenoga hrvatskog književnog jezika. Strossmayer piše hrvatskim književnim jezikom svoga vremena, književnim jezikom što su ga propisivale tadanje gramatike. Pri tom je važno naglasiti da Strossmayer piše književnim jezikom što ga je propisivala tzv. zagrebačka filološka škola na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem. To znači »novostokavski standard ilirskoga tipa i zasnovan na ilirskim zasadama«.²⁰ Radoslav Katičić tvrdi: »Današnja hrvatska standardna novostokavština, sa svim svojim bitnim osobinama proizašla je iz druge jedne književnojezične reforme, krajem 19. stoljeća, koju je pripremio mladi Jagić i krug oko Đure Daničića u Jugoslavenškoj akademiji, a proveli su je, uz znatne ali suzdržljive rezerve zreloga Jagića, Tomislav Maretić, Ivan Broz, Franjo Iveković i širi krug njihovih suradnika i sljedbenika.«²¹ Tim književnim tipom ne piše Josip Juraj Strossmayer. Slavonskih dijalektalnih elemenata u njegovim pismima u »Korespondenciji Rački =Strossmayer« ima, ali ne toliko koliko nam se u prvi trenutak čini. Upozorila sam na neke, a vjerojatno ih ima još. Te osobine daju Strossmayerovu jeziku laganu lokalnu obojenost.

Summary

SLAVONIAN DIALECTAL ELEMENTS IN J. J. STROSSMAYER'S LANGUAGE

After having examined J. J. Strossmayer's letters written to Franjo Rački, the author has found out that one has to be very careful in fixing the Slavonian dialectal elements in Strossmayer's language. The Croatian literary language of Strossmayer's period is different from the present day Croatian literary language. Strossmayer used the Croatian literary language prescribed by the then existing and used grammars. That is the form of the literary language used and described by the Zagreb philological school headed by A. Veber Tkalčević. It is known as »neostokavik standard of the Illyrian type.« The author concludes that Strossmayer's language, used in his correspondence, is only slightly tinged by local language elements.

²⁰ Radoslav Katičić: »Novi jezikoslovni ogledi«, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 143.

²¹ Radoslav Katičić, n.d. str. 143.